

Kvarteret Almen, Karlstad

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom
L2007:9898, Kv. Almen, Karlstads stad och kommun, Värmlands län

VÄRMLANDS
MUSEUM

Värmlands Museum rapportserie 2023:13

Författare: Johan Richardson

VÄRMLANDS MUSEUM
Uppdrag

Box 335
651 08 Karlstad
Tel: 054 - 701 19 00
E-post: museet@varmlandsmuseum.se
www.varmlandsmuseum.se

© 2023 Värmlands Museum

Kvarteret Almen, Karlstad

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
inom L2007:9898, Kv. Alemn, Karlstads stad och kommun,
Värmlands län

Dnr 23-270-0009

Johan Richardson
Uppdrag
Värmlands Museum

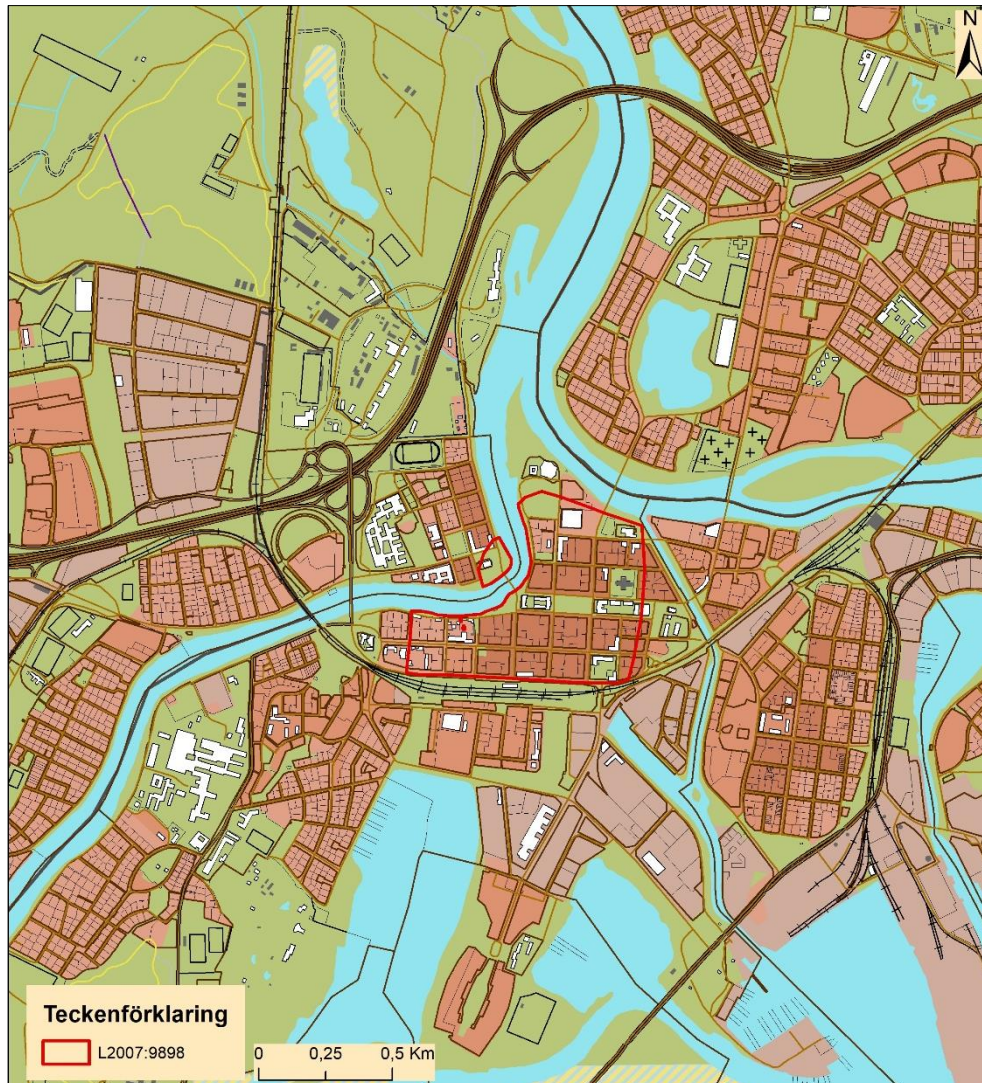

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	6
Bakgrund	7
Syfte.....	7
Områdesbeskrivning och fornlämningsmiljö	8
Fornlämning L2007:9898.....	8
Stadens historia – medeltid till 1800-tal	8
Historiskt kartmaterial.....	9
Arkeologiska undersökningar i närområdet	12
Kvarteret Björnen	12
Kvarteret Gäddan	12
Älvgatan och Fredsgatan	12
Genomförande	14
Förutsättningar.....	14
Metod	14
Resultat	15
Schakt 1	15
Schakt 3	17
Fynd	19
Keramikanalys	19
ICP Analys	20
Kritpipsanalys	20
Makrofossilanalys	21
Tolkande sammanfattning	22
Källor	23
Litteratur	23
Kartor och övriga källor	24
Tekniska och administrativa uppgifter	25
Bilaga 1: Schakttabell	26
Bilaga 2: Kontexttabell	26
Bilaga 3: Fyndtabell	28
Bilaga 4: Makrofossilanalys	29
Bilaga 5: Keramikanalys	31
Bilaga 6: ICP Analys	34
Bilaga 7 Kritpipsanalys	36

Omslagsbild: Översiktsbild över schakt 1. Foto från söder.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Dnr MS2005/01156.
©Värmlands Museum

Figur 1. Utsnitt ur Ekonomiska kartan över Karlstad. Röd markering visar avgränsningen för L2007:9898. © Lantmäteriet Dnr MS2005/01156.

Inledning

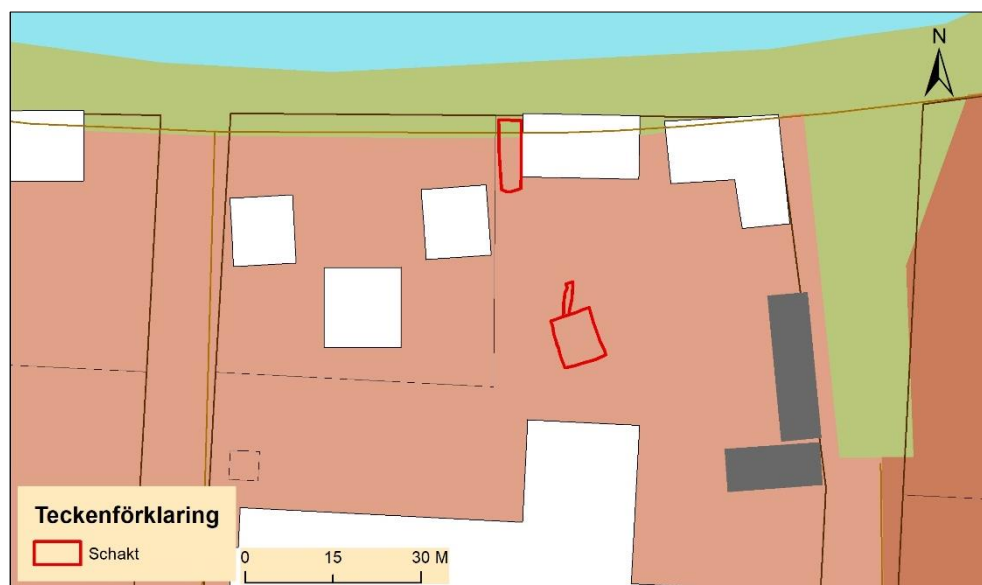
Bakgrund

En arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning utfördes av personal från Värmlands Museum under våren år 2023 inom en avgränsad yta i kvarteret Almen, Karlstad (se figur 2). Undersökningen föranleddes av att Karlstad kommun, genom Axeda entreprenad, avsåg anlägga en scen inom fastigheten Almen 1:9. I samband med arbetsföretaget grävdes även schakt för ledningar som förser scenen med bland annat el.

Då arbetsföretaget låg inom fornlämning L2007:9898, som är ett stadslager inom det historiskt belagda Karlstad, beslutade Länsstyrelsen i Värmland att en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning skulle genomföras (Lst Dnr 431-27-2023).

Syfte

Syftet med den arkeologiska undersökningen i form av schaktningsövervakning var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera eventuella påträffade lämningar inom fornlämningen i samband med att schaktningsarbeten genomfördes.

Figur 2. Utsnitt ur Ekonomiska kartan över Karlstad som visar schaktens belägenhet i stadsrummet. © Lantmäteriet Dnr MS2005/01156.

Områdesbeskrivning och fornlämningsmiljö

Fornlämning L2007:9898

L2007:9898 utgör stadslager för Karlstad och sträcker sig från Museiparken i norr till Hamngatan i söder, från Grevgatan i väster till Domkyrkan i öster, samt omfattar även delar av stadsdelen Klara norr om Klarälven (se figur 1). Inom denna fornlämningsgräns bedöms kulturlager från medeltid samt 1500–1600-tal kunna förekomma. Avgränsningen av L2007:9898 är bedömd främst utifrån historiskt kartmaterial men också arkeologiska undersökningar. Stadslagrets avgränsning är osäker och kan komma att ändras som ett resultat av framtida markarbeten. Den för detta arbete aktuella ytan ligger i fornlämningsens sydvästra del.

Stadens historia – medeltid till 1800-tal

Föregångaren till Karlstad utgjordes av den medeltida tings- och handelsplatsen Tingvalla. De äldsta dokumenten där "*Thingwalla*" omnämns är från slutet av 1200-talet. I de medeltida handlingarna omnämns Tingvalla som centralort och gemensam mötesplats för värmlänningar (Lund et al. 1994). Under medeltiden omnämns Tingvalla i ett 60-tal dokument (Nilsson 1997). I medeltida dokument nämns ett tiotal gårdar som hört till Tingvalla, varav den äldsta är *Fialstapn* från 1291. Den äldsta noteringen om en kyrka är från 1357.

Redan från 1530-talet finns uppgifter om att Tingvalla var en plats av stadskaraktär. Förutom att det var en tings- och marknadsplats var det också en utskeppningsplats för bland annat det viktiga järnet (Andersson & Olsson 2006:23). Trots de skriftliga beläggen har få medeltida fynd hittats i Karlstad (Andersson & Schedin 2001:74f). Karlstad är Värmlands första stad och grundades år 1584. Den äldsta bevarade mantalslängden för Karlstad är från år 1585, vilken upptar 45 hushåll i staden vid denna tid (Karlsson & Knabe 2006). För värmländska förhållanden var stadsbildandet ett resultat av att vilja kontrollera och hantera den stora produktionen av järn från Värmlands bergslag (Andersson & Schedin 2001: 92f).

Staden växte gradvis under 1600-talet och befolkningmängden under andra hälften av århundradet beräknas ha varit mellan 300–400 personer. Vid samma tid kom staden att regleras enligt en rutnätsplan. Gårdsstrukturerna i staden har genom tidigare arkeologiska undersökningar tolkats bestå av kringbyggda gårdar med en öppen gårdsplan i tomtens mitt och boningshus och bodar ut mot gatorna (Karlsson & Knabe 2006). Under 1700-talets första hälft utvecklades staden genom etablering av två industrier, ett tegelbruk samt ett tobaksspinneri. Industrierna fick dock en kort historia och jordbruk, fiske, boskapsskötsel och handel utgjorde fortsatt viktiga inkomstkällor för Karlstadborna (Nygren 1934).

Karlstad har sedan 1600-talet drabbats av fem stora stadsbränder: åren 1616, 1652, 1719, 1752 och 1865. Efter branden 1719 beslutades att ekonomibyggnader (förutom stall och fähus) skulle flyttas utanför staden för att minska brandrisken och en reglering av gatunätet påbörjades (Nygren 1934). Vid branden som drabbade Karlstad 1865 klarade sig enbart bebyggelsen väster om dagens Fredsgatan, Gamla Gymnasiet samt Biskopsgården från lågorna. Staden har även under denna tid vid ett flertal tillfällen drabbats av översvämningar, ett resultat av dess utsatta läge vid Klarälvens strand.

Historiskt kartmaterial

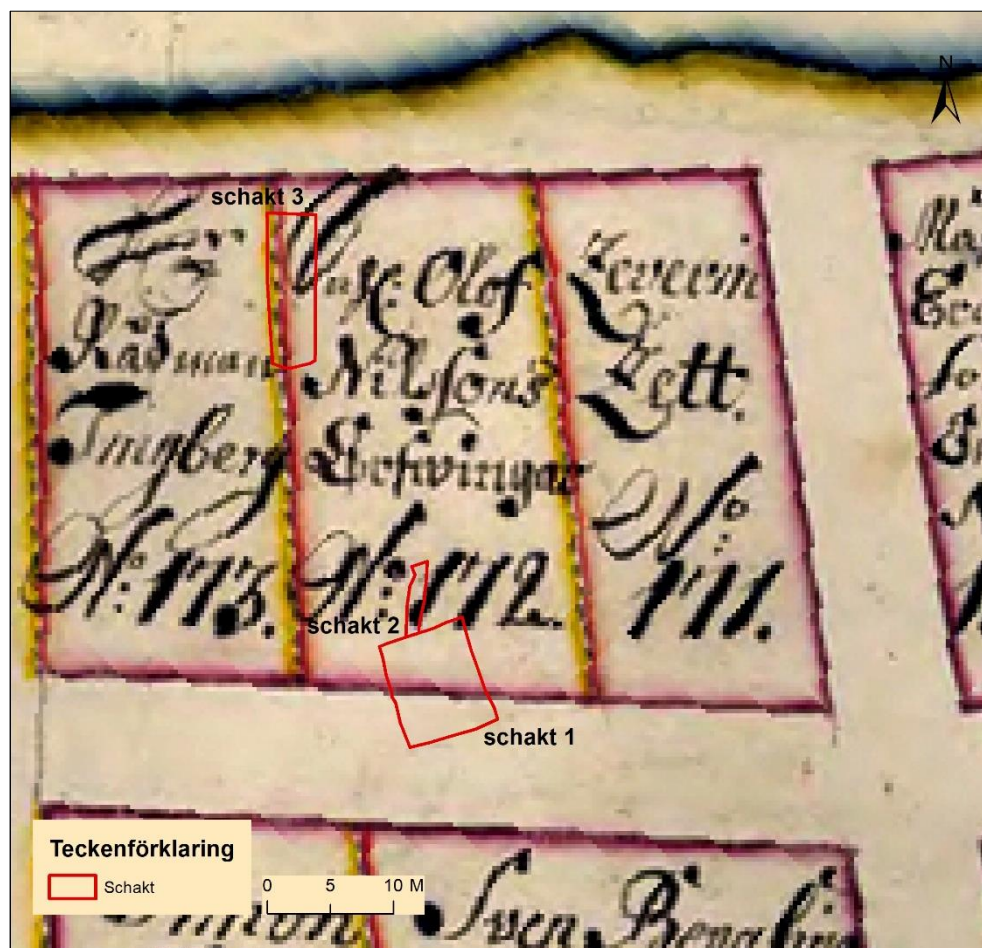
Den äldsta bevarade stadskartan över Karlstad är från år **1646**. Vid denna tid var kvarteren oregelbundna med räta, nord-sydliga gator som korsade ytan som idag utgör Stora Torget. Kyrkan låg vid denna tid intill Klarälvens västra älvfåra, och är den enda byggnaden som markerats ut. Utredningsområdet ligger utifrån en tolkning av kartan utanför stadsplanen vid denna tid.

År **1696** tillkom en karta upprättad av Christer Roman, på vilken tomtgränser och tomtägarnas namn finns angivna (se figur 3). Schakten ligger inom ett av de västligaste kvarteren av staden och berör två tomter samt delar av en öst-väst gående gata som benämns som Skeppargatan i senare kartakter. Den största delen av undersökningsområdet ligger inom den östra tomten, som enligt kartan ägs av Olof Nilsson, medan den västra tomten ägs av Andrus(?) Finl.(?).

Figur 3. Utsnitt ur 1696 års karta som visar schaktens placering i stadsrummet.

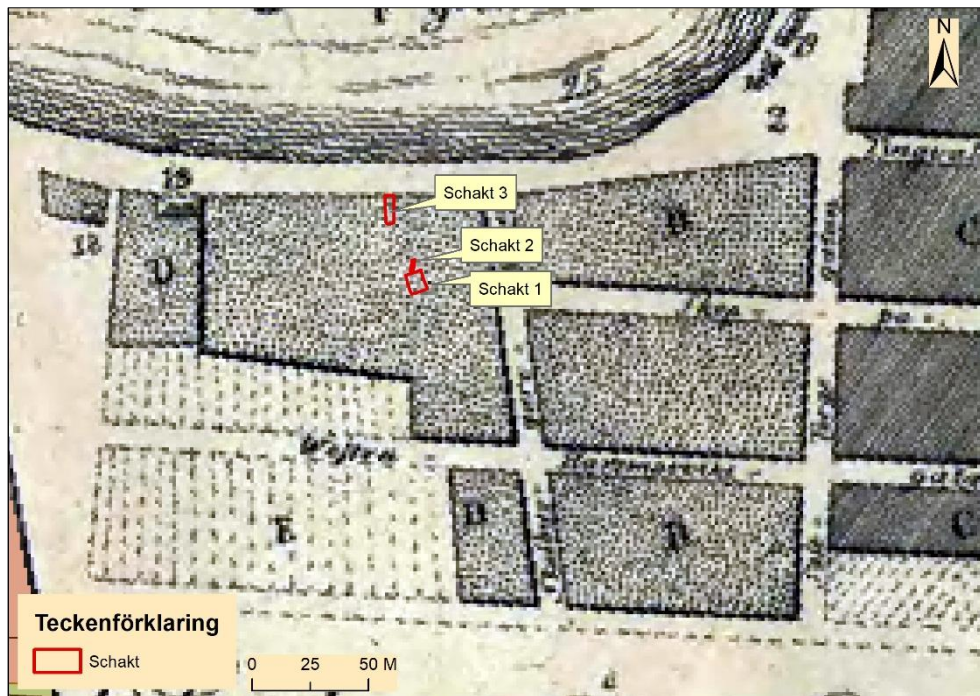
1713 års karta överensstämmer väl med 1696 års karta i fråga om stadens rutnät (se figur 4). Inom denna karta kan man se relativt stora förändringar i form av förtätning av tomter med ägarnamnen angivna, och tomtnummer förekommer för första gången. Utredningsområdet berör två tomter varav den största andelen ligger på tomt 172 som fortsatt ägs av Olof Nilssons arvingar medan tomt 173 ägs av rådmann Tingberg.

Figur 4. Utsnitt ur 1713 års karta som visar schaktens placering i stadsrummet, markerade i rött.

På Jonas Brolins karta över Karlstad från 1770 är stadens rutnät av kvarter tydligt markerade men skalan medger inte tomtindelning eller bebyggelse (se figur 5). Här går att utläsa att den aktuella ytan ligger inom kvarteret Västra Hamn och att det söder om ytan finns markerat "projekterade platser till Stadens utvidgande och reglering".

Två kartor över staden finns från ödesåret 1865, varav den första har ritats av Johan Pihlgren (se figur 6). Kartan visar staden före branden med dess gatubild och med markeringar för vilka byggnader och områden som klarat sig från branden markerade i grönt. Undersökningsområdet utgör därmed ett av få områden inom staden som inte påverkades av branden. I kartan går det att utläsa att tomterna inom kvarteret har dels en ny utformning och att undersökningsområdet ligger inom tomt 173 och 177.

Figur 5. Utsnitt ur Johans Bohlins karta över Karlsta från år 1770. Notera att kvarteret har fått en ny utformning och att vägen som är synlig i tidigare kartakter nu är borta.

Figur 6. Utsnitt ur 1865 års karta.

Arkeologiska undersökningar i närområdet

Inom kvarteret Almen har inga arkeologiska undersökningar genomförts sedan tidigare. Ett flertal arkeologiska undersökningar har däremot genomförts i de anslutande kvarteren Björnen och Gäddan samt längs med Älvgatan. Dessa undersökningar har i hög grad generat ny kunskap om stadens tidigare skeden.

Kvarteret Björnen

Under åren 1989 och år 1990 kom delar av kvarteret Björnen 4 och 14 att förundersökas och slutundersökas av Riksantikvarieämbetet. Utifrån förundersökningsresultaten valde man att koncentrera slutundersökningen till Björnen 14. I de två schakten konstaterades förekomst av avsatta lager från 16–1700-talen samt vaga plogspår som visade att området använts för odling i ett äldsta skede (Stibéus 1995, Ängeby 1995, Andersson 1996).

Under sommaren år 2012 genomförde personal från Kulturmiljöcentrum Värmland och Värmlands Museum särskilda undersökningar i form av schaktningsövervakningar inom kvarteret Björnen 4 inför olika markarbeten inom dess innergård. Vid undersökningen identifierades husgrunder i södra delen av undersökningsområdet vilka utgjordes av kraftiga syllstensförekomster och som tolkats utgöra lämningar efter byggnader som varit placerade mot den tidigare Skepparegatan fram till stadsbranden år 1865. Inom de undersökta tomternas bakgårdar påträffades ytterligare två husgrunder vilka låg i en äldre markhorisont och genom påträffade fynd daterats till 1700-talets första hälft. Vidare påträffades störhål som avtecknade sig i älvsanden under det äldsta marklagret. Dessa representerar sannolikt någon form av stängsling i området innan det förekom några tomter i kvarteret (Wallbom 2012).

Kvarteret Gäddan

År 2017 utfördes en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i kvarteret Gäddan av Värmlands Museum. Undersökningen resulterade i att bebyggelseämningar från 1700-tal och 1800-talets första hälft samt odlingslager från 1600-tal påträffades. Bebyggelseämningarna utgjordes av syllstensrader som tolkades utgöra ekonomi-byggnader, troligen stall eller ladugård. Fynden bestod av keramikskärvor av främst yngre rödgods, obrända djurben, kritpipor, järnspikar och glas. Bland fynden kan nämnas en skärva yngre rödgods som anger tillverkningsåret 1687 (Larsson 2019).

Älvgatan och Fredsgatan

Värmlands Museum genomförde under perioden november år 2005 till juli år 2006 en arkeologisk undersökning i delar av Järnväggsgatan och Älvgatan. Längs med stora delar av undersökningsområdet förekom störningar från 1800–1900-tal och enstaka schakt grävdes inte till ett djup som kunde generera arkeologiska lämningar. Detta medförde att tolkningen gällande bevarandegraden av lämningar bedömdes som svår. Fem områden valdes dock ut för särskild arkeologisk undersökning varav ett av områdena låg i Älvgatan (område 2) samt ett område berörde delar av gatan (område 3). I område 2 påträffades en äldre gata som löpte i nordsydlig riktning, lämningar efter en bod samt ett möjligt boningshus. Samtliga påträffade lämningar tolkades datera från 1600-talet (Karlsson 2007).

År 2014 genomförde Värmlands Museum en schaktningsövervakning som berörde delar av Fredsgatan och Älvgatan. Området var kraftigt stört av senare tiders markarbeten och endast ställvisa förekomster av äldre marklager samt bebyggelserester framkom i framförallt Fredsgatan. Enstaka lämningar av de nordligaste delarna av tomterna som legat vid Älvgatan påträffades (Balknäs & Wallbom 2015). Samma år genomförde Arkeologigruppen AB en arkeologisk förundersökning inom delar av Älvgatan vilket resulterade i att lämningar efter den västra hamnen samt äldre gatunivåer påträffades. Området tolkades tagits i samband med att stadens fick sina stadsprivilegier under sent 1500-tal (Forsberg & Rönngren 2015)

År 2015 genomförde Värmlands Museum en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom delar av Älvgatan. Sammanlagt grävdes fyra schakt vilka var kraftigt störda av olika typer av markarbeten. Undersökningen resulterade i att stenläggningar från 1600 och 1800-talet påträffades (Forssell 2016).

Figur 7. Översiktsbild av ytan för schakt 1 innan undersökningen påbörjades. Foto från nordost.

Genomförande

Förutsättningar

Den arkeologiska undersökningen i form av schaktningsövervakning genomfördes vid två separata tillfällen varav det första under perioden 20–22 mars och det andra tillfället var den 19 april. Undersökningsområdet bestod av två större ytor varav den södra ytan (schakt 1) utgjorde av gräsmatta medan den norra ytan (schakt 3) utgjordes av infarten till innergården. Schakt 2 bestod av ett mindre schakt för ledningar som grävdes norr om schakt 1. Detta schakt generade inga arkeologiska lämningar på grund av sitt ringa djup. Inom området fanns vid undersökningstillfällena inga utsatta kablar eller ledningar. Vid det första undersökningstillfället var det tjäle i marken på ett djup om cirka 0,25 meter.

Metod

Schaktningen genomfördes under överinseende av två arkeologer och med en grävmaskin med en skopbredd om upp till 1,2 meter. Där misstänkta arkeologiska lager eller konstruktioner framkom avstannades maskingrävning och handgrävning vidtog. Sammanlagt grävdes tre schakt som hade en rektangulär form och var mellan 5,5–12,3 meter långa och 1,5–7 meter breda. Schaktens djup bestämdes av entreprenör och grävdes enbart till steril undergrund i delar av schakt 3. Schaktens totala yta uppgick till cirka 109 m². I schakt ett och tre förekom arkeologiskt lager under schaktets bottendjup vilket medförde att sex provrutor grävdes för att bedöma lagers och konstruktioners omfattning och karaktär, och om möjligt säkerställa datering av dessa. Jordsond användes för att fastställa djupet till den sterila undergrunden i samtliga schakt.

Påträffade lämningar och schakt dokumenterades skriftligen och med digitala foton. Schakten, liksom anläggningar, provgröpar, fynd i situ samt störningar mättes in med en GPS (GNSS med nätverks-RTK). Efter fältarbetet vidarebearbetades inmätta filer genom ett tillägg i programmet Arcmap 10.8. Schaktens finns beskrivna i bilaga 1: *Schakttabell*. Påträffade lager och anläggningar finns beskrivna i Bilaga 2: *Kontexttabell* och fynden finns beskrivna i Bilaga 3: *Fyndtabell*. Konsultation med Länsstyrelsen skedde kontinuerligt under arbetsföretaget.

Resultat

Den arkeologiska undersökningen i form av schaktningsövervakning generade arkeologiska lämningar i form av husgrunder, äldre marklager samt fynd av bland annat keramik och kripipor. Nedan redovisas en sammanställning av schakt 1 och 3 som var de schakt som innehöll arkeologiska lämningar.

Schakt 1

Schakt 1 utgjordes av ett 8,5 x 7 meter (NNO-SSV) stort schakt som grävdes centralt på innergårdens gräsmatta. Inom schaktet påträffades bebyggelseämningar i form av rester efter en husgrund samt nedgrävningar i form av stolphål. Även lager i form av äldre markhorisonter samt ett gruslager påträffades (se figur 8).

Husgrund

I schaktets nordöstra del påträffades lämningar efter en husgrund som bestod av en syllstensrad (K7) samt ett brandlager (K8) som tolkas utgöra rester efter brunnet trägolv (se figur 9). Syllen låg i en öst-västlig riktning och mätte 2 x 0,45 meter. Den bestod av tre huggna stenar som var 0,4–0,75 meter stora med plana övre ytor och som påträffades omkring 0,5 meter under dagens marknivå. Cirka 0,4 meter norr om den västligaste stenen i syllen påträffades en jordfast sten som mätte 0,5 x 0,22 meter och som sannolikt ingått i grundkonstruktionen för ett hus. Syllen tolkas utgöra den sydvästra hörnet av huset. Ytterligare en sten tillhörande syllen var synlig i schaktets östra profilvägg. Norr om syllen påträffades ett brandlager som mätte 3,2 x 1,7 meter (K8) och som bestod av oxiderad lera med högt kolinnehåll. Lagret var tydligt avgränsat i relation till syllen och fortsätter bortom schaktets begränsning åt norr och öster. Lagret tolkas utgöra rester av ett bränt trägolv. K8 undersöktes genom provgrop 2 och var 0,1 meter tjockt. Husgrunden låg stratigrafiskt över en äldre markhorisont, K10 (se nedan).

Stolphål

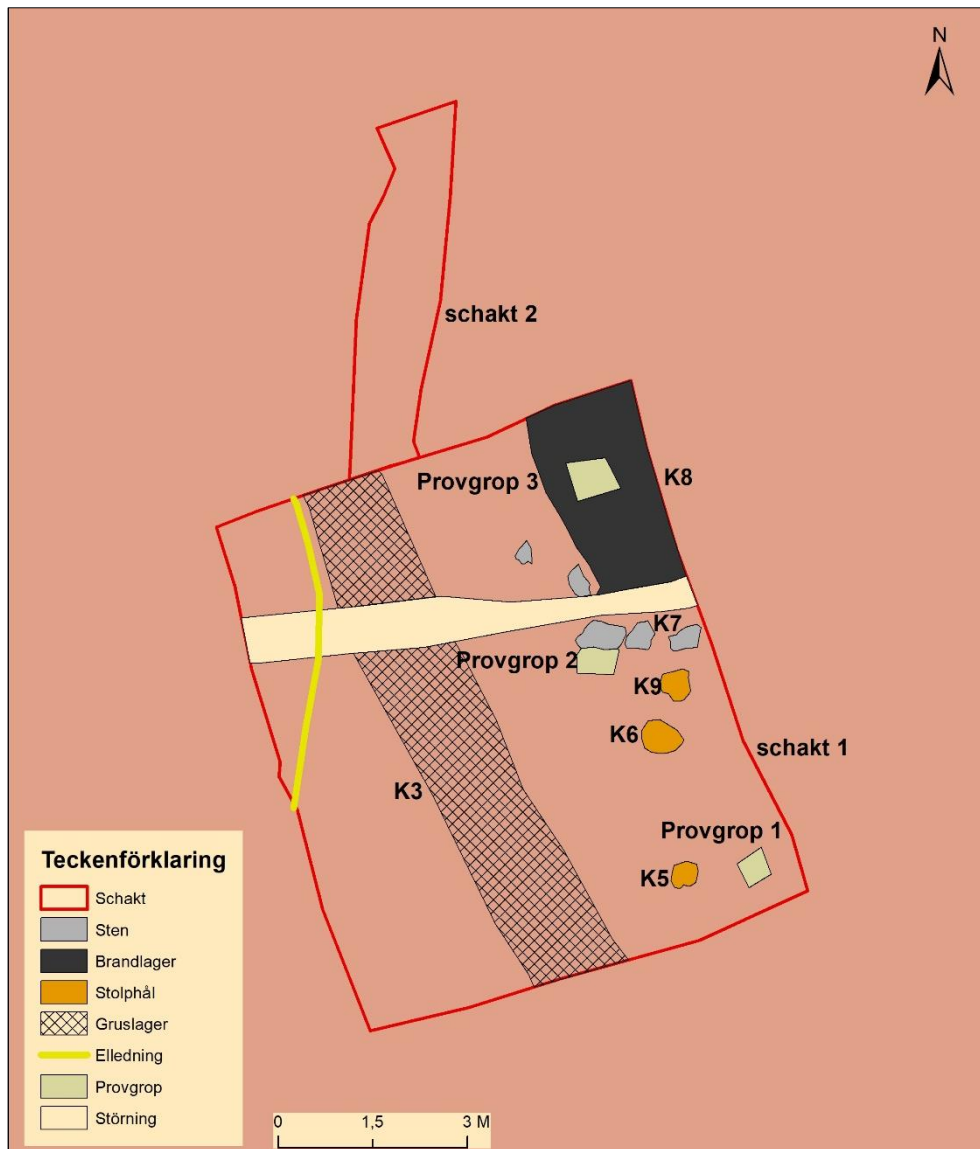
I schaktets sydöstra del påträffades tre stolphål (K5, K6 och K9). K6 och K9 var tydligt stenskodda medan K5 bestod av åtta mindre stenar i ytan, 0,08–0,2 meter stora. K9 snittades och var 0,4 m djup och fyllningen bestod av lös mörk jord/sand, förmultnat trä och tegelbrockor. Fynden bestod av ett fragment av en räfflad lerplatta, ett fragment buteljglas och två järnspikar. Centralt i K6 fanns en äldre elkabel. Stolphålen tolkas utgöra sentida lämningar, möjligen från slutet av 1800-talet eller 1900-talets början.

Äldre markhorisonter och grusgångar

Centralt i schaktet påträffades ett kompakt gruslager (K3) som tolkades utgöra lämningar efter en grusgång som löpt i en nordnordvästlig-sydsydostlig riktning. Lagret var 0,05 meter tjockt med otydliga gränser åt öster och väster.

På ett djup om cirka 0,35–0,4 meter under markytan framkom över större delen av schakt 1 ett mörkbrunt sandigt siltlager (K4) som var 0,1–0,15 meter tjockt. Lager K4 tolkades utgöra en brukad äldre markhorisont.

Det äldsta lagret som påträffades utgjordes av lager K10, vilket utgjorde den äldsta brukade markhorisonten och som låg över den sterila undergrunden. Lagret bestod av gråbrun homogen sandig silt med ojämn och delvis otydlig botten och var enbart synligt i provgrop 2 och 3 på ett djup om cirka 0,6 meter under dagens marknivå. Inom lagret förekom enstaka kolfläckar samt tegelkross.

Figur 8. Resultat av undersökningen i schakt 1 och 2.

Figur 9. Husgrunden som påträffades i schakt 1. Foto från söder.

Schakt 3

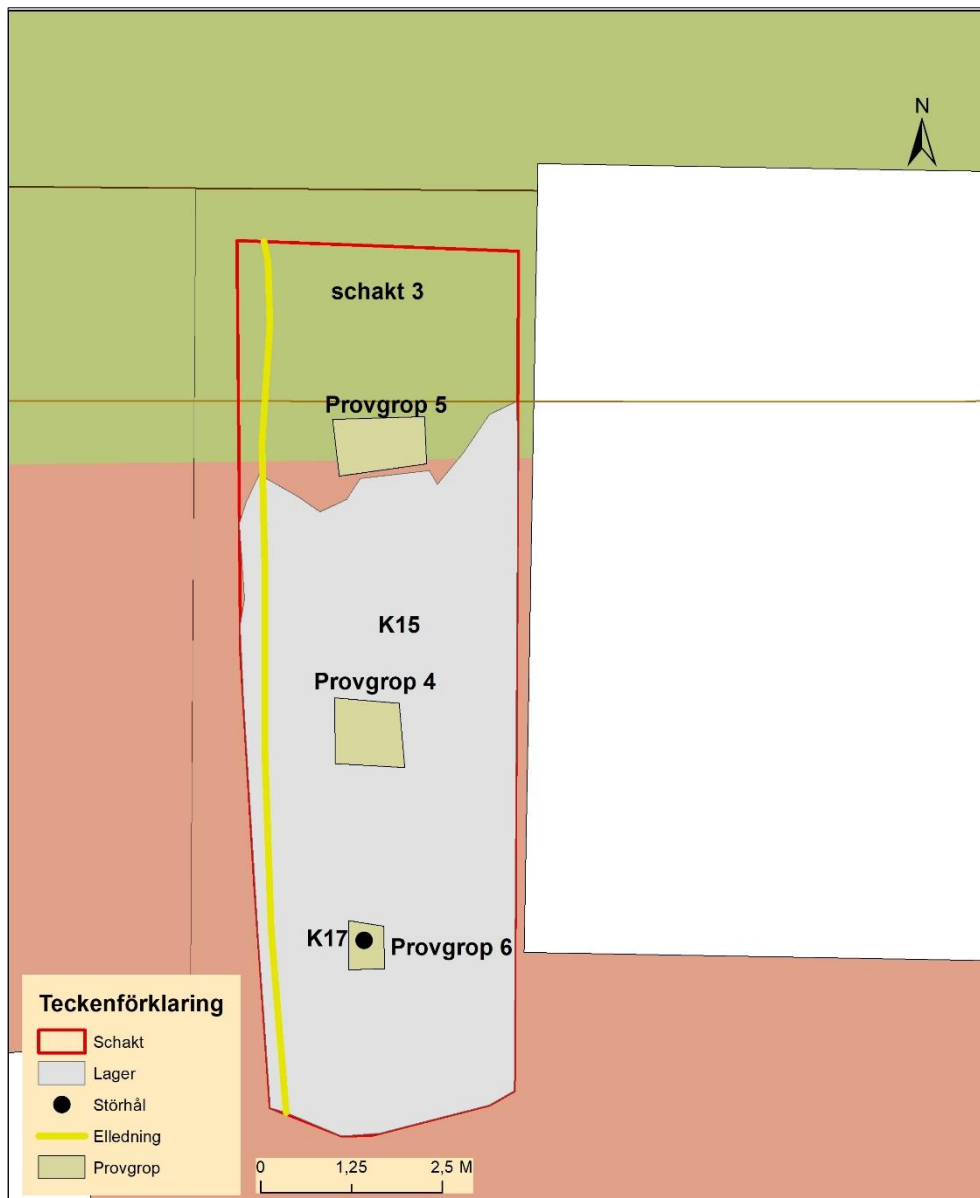
Schakt 3 utgjordes av ett cirka 12x3,8 meter (N-S) stort schakt vid infarten från Älvgatan, väster om Landshövdingehuset. Schaktets maskingrävdes ned till ett djup om 0,5 meter och tre provgropar grävdes för att avgöra stratigrafiska förhållanden samt fastställa ifall arkeologiska lämningar eller lager förekom djupare än det maskingrävda maxdjupet. Inom schaktet påträffades inga bebyggelse lämningar dock påträffades arkeologiska lager samt ett störhål (se figur 10).

Över hela schaktet förekom på ett djup om 0,2–0,5 meter ett bärlager (K14) med blandat innehåll och som utgjorde ett hårdgjord yta för K13 vilket utgör dagens gatunivå som består av handhuggna stenar.

I schaktets centrala och södra delar framkom på ett djup om 0,5 meter under dagens marknivå ett kulturlager (K15) i form av ett mörkbrunt, siltigt sandlager med kolinslag och som var 0,1–0,12 meter tjockt med en ojämn lagergräns mot den underliggande undergrunden. Lagret undersöktes genom två gropgropar (provgrop 4 och 6). Fynden bestod av keramik i form av skärvor av yngre rödgods, kritpipsfragment, planglas samt en järnspik. I den norra delen av schaktet förekom inte K15 utan i denna del framkom steril sand på ett djup om 0,5 meter. För att säkerställa att inga arkeologiska lager eller konstruktioner förekom inom schaktets norra del grävdes en provgrop (provgrop 5) med maskinunderstöd till ett djup om 1,1 meter under dagens marknivå. I provgropen framkom inga arkeologiska lämningar eller fynd.

I provgrop 6 påträffades ett gråbrunt kompakt siltigt sandlager (K16). Inom lagret framkom ett antal 0,1–0,2 meter stora, lösa rundade stenar som troligen ingått i en förstörd kullerstensyta. Lagret utgör troligen en äldre hårdgjord yta i form av en väg/gång. Inga daterade fynd påträffades inom lagret utan bestod av glas, buteljglas, järnspikar, bränt ben samt en möjlig skärva av yngre rödgods.

I provgrop 6 framkom ett störhål (K17) som mätte 0,06 meter i diameter och 0,2 meter djupt och hade en fyllning av mörkbrun silt. Störhålet framträdde tydligt mot den sterila undergrunden som bestod av ljusbrun sand.

Figur 10. Resultat av undersökningen i schakt 3.

Fynd

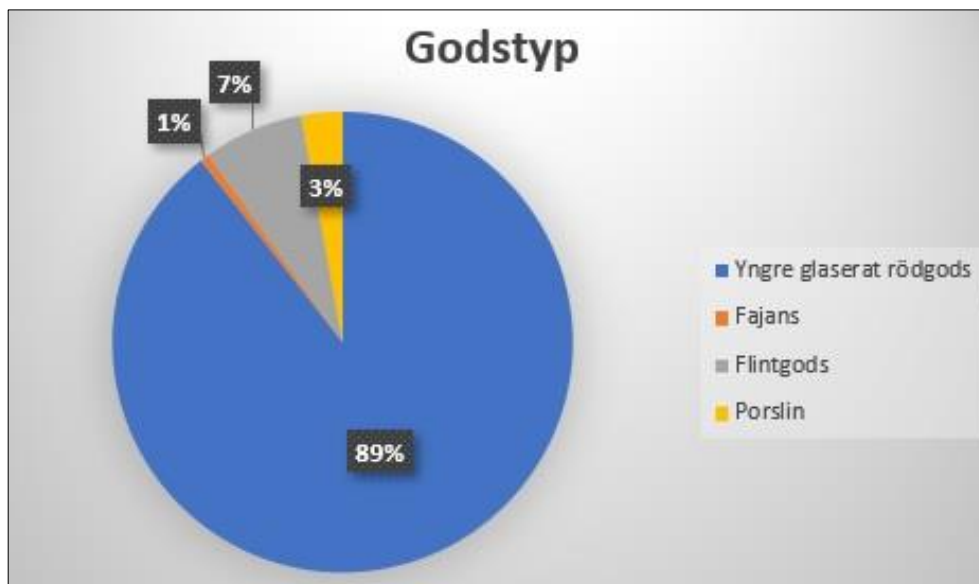
Sammanlagt påträffades 46 fynd fördelat på 34 fyndposter. En majoritet av fynden bestod av keramik i form av skärvor av yngre rödgods (24 fragment), flintgods (5 fragment), Fajans (1 fragment) och porslin (6 fragment). Den näst största fyndgruppen utgjordes av kritpipor och övriga fynd bestod av plan- och buteljglas, järnspikar, brända och obrända djurben samt taktegel. Fynd som bedömdes tillföra kunskap om arkeologiska konstruktioner och lagers dateringar samlades in och analyserades. Övriga fynd dokumenterades och gallrades i fält. Se bilaga 3: *Fyndtabell*.

Figur 11. Del av fynd nummer 7 i form av ett kritpipshuvud. Foto: Robert Bergman-Carter.

Keramikanalys

Den keramiska analysen genomfördes av Torbjörn Brorsson vid kontoret för keramiska studier. Det keramiska materialet bestod av sammanlagt 36 skärvor med en huvudsaklig datering till perioden 1750–1850.

Det yngre glaserade rödgodset fördelas på fyra olika typer av kärl i form av trebensgrytor, krukor, fat samt skålar. Sammantaget var antalet skärvor från trebensgrytor och krukor större än fat och skålar. Keramiken tolkas vara mestadels närproducerad och dateras till perioden 1700–1850.

Enbart en skärva av fajans påträffades vid undersökningen, denna gick inte att bestämma till kärlyp eller till producent men har en generell datering till perioden 1750–1850.

Bland de fem påträffade flintgodsskärvorna kunde skärvor från skålar och fat identifieras. En av skärvorna kunde genom dess dekor som bestod av violett färg med blomdekor knytas till Gustavsberg som trolig tillverkare och från perioden 1830–1850.

De sex skärvorna av porslin har tillhört en skål som var tillverkad av så kallat benporlin. Detta var en typ av porslin som utvecklades i slutet av 1700-talet och som bestod av upp till 50 % av benaska från brända djurben.

Sammantaget speglar det keramiska materialet från undersökningen i kvarteret Almen ett hem från sekelskiftet 1700/1800-talen. En majoritet bestod av inhemska producerade kärl vilket indikerar att de representerar ett medelklasshushåll. För utförligare beskrivning se bilaga 5.

ICP Analys

I samband med keramikanalysen genomfördes även en ICP-analys av fyra skärvor i form av skärvor från fyndnummer 1, 11, 14 och 22. ICP-analysen syftar till att bestämma keramikens kemiska sammansättning. Genom att jämföra resultatet av den kemiska sammansättningen med ett jämförelsematerial från olika delar av Sverige så går det att avgöra vart skärvorna är tillverkade.

Resultatet av analysen visade att två av skärvorna, från fyndnummer 14 och 22, utgjorde kärl som tillverkats i Karlstad. Skärvan från fyndnummer 1 gick inte att härleda till exakt proveniens men har tillverkats söder om Vänern. Skärvan från krukans som ingår i fyndnummer 11 hade producerats i Stockholmsområdet. För utförligare beskrivning se bilaga 6.

<i>Prov</i>	<i>Fyndnr.</i>	<i>Kontext</i>	<i>Kärl</i>	<i>Proveniens</i>
Karlstad 5	11	8	Kruka	Stockholm
Karlstad 6	1	Provgrop 1	Trebensgryta	S om Vänern
Karlstad 7	14	4	Trebensgryta	Karlstad
Karlstad 8	22	15	Fat	Karlstad

Kritpipsanalys

Kritpipsanalysen genomfördes av Robert Bergman-Carter vid institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet. Analysen omfattar nio fragment varav ett var ett huvud (F7), ett utgjordes av ett skaftfragment med dekor, ett bestod av ett skaftfragment med bitmärken medan resterande utgjordes av skaftfragment med eller utan spår av polering.

Det påträffade huvudet är tillverkad i Sverige vid pipfabriken i Alingsås efter en engelsk förebild. Initialerna FR som återfinns vid stämpeln står för Fredericus Rex och indikerar att pipan tillverkats mellan fabriken öppnade år 1738 och Fredriks den 1:s död år 1751 (se figur 11).

Det dekorerade skaftfragmentet som ingick i fyndnummer 21 är dekorerat med en så kallad milling och ögonband (se figur 12), vilket förekommer på pipor som tillverkats i Nederländerna mellan ca. 1690–1890-tal. Skaftets tjocklek indikerar att detta fragment tillverkats mellan 1690–1750. Övriga skaftfragment har inga daterbara kännetecken, dock är eventuellt två fragment tillverkade i Nederländerna. För utförligare beskrivning se bilaga 7.

Figur 12. Kritpipsskaften med millingdekor. Foto Robert Bergman-Carter.

Makrofossilanalys

Den makrofossila analysen genomfördes av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult. Sammanlagt analyserades två jordprover som samlades in från K10 och K15 som gav följande resultat:

Prov-nr		K 10	K15
Insamlade	Äpple	2	
	Körsbär	2	
	Hallon	73	
	Hasselnot	2	
Åkerogräs	Svinmålla	119	
	Dån	3	
	Våtarv	8	
	Trampört	6	
	Penningört	2	
	Brännässla	7	
Ängs- och vatten- växter	Brunskära	3	
	Smörblomma	6	
	Tiggarranunkel	12	
	Brunört	1	
	Fingerört	1	
Trätkol	Nate	3	
	Ek	+	
	Tall	++	+++
Halm	Gran	++	+
	Halm	++	
Fiskben	++		
Insekter	+++		

Figur 13. T.v. Tabell över resultatet av makrofossilanalysen. T.h. urval av arkeobotanisk material från K10.

Provresultatet från K10, som samlades in från provgröp 3, innehöll organiskt material i form av äpple, hallon och körsbär vilket indikerar att lagret innehöll latrin. Provet innehöll även ängsväxter, vattenväxter, ogräs, insektsrester samt mindre bitar av halm vilket indikerar att det kan ha innehållit rester efter golvlager till ett fähus eller uthus. Resultatet från K15 innehöll enbart rester efter trä och kol från tall och gran. För utförligare beskrivning se bilaga 4.

Tolkande sammanfattning

Värmlands Museum genomförde under våren år 2023 en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom L2007:9898. Undersökningen berörde två mindre ytor inom kvarteret Almen och föranleddes av att Karlstad kommun, genom Axeda entreprenad, avsåg anlägga en scen inom fastigheten Almen 1:9. Sammanlagt grävdes tre schakt vars storlek och djup bestämdes av entreprenören inom två separata ytor (schakt 1 och 3). I samband med arbetsföretaget grävdes även schakt för ledningar som förser scenen med bland annat el (schakt 2).

Fornlämning L2007:9898 utgör det historiska stadslager för Karlstad inom vilket lämningar från medeltid och historisk tid kan förväntas påträffas. Arbetsföretaget ligger inom ett kvarter som aldrig tidigare har undersökts arkeologiskt. Syftet med undersökningen var att dokumentera eventuella lämningar som tillhör L2007:9898.

Arkeologiska lämningar, lager och fynd förekom inom schakt 1 och 3. Lämningarna har en generell datering till perioden 1750–1850, men även senare lämningar i form av sentida stolphål påträffades i schakt 1. Stolphålen tolkas utgöra spåren efter tidiga telefon/lyktstolpar då det bland annat påträffades äldre elkablar i relation till dessa. Den äldsta fasen inom schakten utgjordes av en äldre markhorisont (K10) som den makrofossila analysen antyder innehålla rester efter latrin och golv till få- eller uthus. Lagret tolkas utifrån stratigrafiska förhållanden att ha tillkommit under perioden 1700–1750.

De bebyggelse lämningar som påträffades i schakt ett tolkas utgöra av ett mindre uthus från andra hälften av 1700-talet. Stenarna i syllen är relativt små och skulle inte klara av att hålla upp en större byggnad. Syllen ligger inte på steril undergrund utan på en äldre markhorisont, K10 och de möjliga resterna efter golvlagret kan härledas till byggnaden. Utifrån en jämförelse med det historiska kartmaterialet tolkas huset ha legat på tomtens innergård medan bostadshuset legat längs med gatan mot Klarälven.

I schakt 3 påträffades enbart ett äldre marklager vars funktion inte går att definiera mer än att det troligen utgjort äldre markhorisont. I provgrop 6 påträffades ett störhål som utifrån en jämförelse med historiskt kartmaterial kan ha varit del av markeringen för tomtgränsen som är synlig på 1696 och 1713 års kartor.

Fyndmaterialet har generellt daterats till perioden 1700–1850. Att delar av keramiken inte varit lokalproducerad utan med proveniens från Stockholm respektive söder om Väneren visar att det finns en rörlighet under historisk tid och att människor flyttat eller utbytt varor över länge avstånd.

Resultatet från undersökningen indikerar att lämningar från främst 1700-talet och framåt kan förväntas påträffas inom denna del av L2007:9898. Historiskt kartmaterial från slutet av 1600-talet visar dock att staden expanderar åt öster och att undersökningsområdet ligger i det östligaste kvarteret. Hur dessa kvarter brukats är dock osäkert och möjligen har de inte funnits bebyggelse inom denna del av staden förrän slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet. Resultatet från ICP-analys av det keramiska materialet visar även att det finns en potential att generera ny kunskap om kontakter och utbytt mellan städer under historisk tid.

Källor

Litteratur

- Andersson, S. 1996. Rapport över arkeologisk schaktkontroll i kv. Björnen, fornlämning 30, Karlstad stad, Värmland.
- Andersson, S. & Olsson, H. 2006. *Tingvalla – från tingsplats till stad*. I publikationen Den dolda staden. Arkeologiska undersökningar av kvarteret Druvan, Karlstad. I bokserien Arkeologi i Värmland. Utgivare: Värmlands Museum, Länsstyrelsen i Värmland och Riksantikvarieämbetet. Lidköping.
- Andersson, S. & Schedin, P. 2001. *Den värmländska urbaniseringen. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer*. I serien GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 27. Göteborg University – Department of Archaeology. Göteborg.
- Balknäs, N. & Wallbom, B. 2015. Arkeologisk undersökning i form av schaktövervakning på Fredsgatan. VM Rapport 2015:15.
- Forsberg, M & Rönngren, J 2015. Västra hamnen i Karlstad. RAÄ 30:1, Tingvallastaden 1:1 Karlstad socken och kommun, Värmlands län. Arkeologigruppen AB, rapport 2015:14.
- Forssell, E. 2016. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning längs Älvgatan i Karlstad. RAÄ 30, Karlstads socken & kommun, Värmlands län. Värmlands Museums rapportserie 2016.
- Karlsson, M. & Knabe, E. 2006. Stadsarkeologi i kvarteret Druvan, Karlstad. Värmland, Karlstad, kvarteret Druvan, fastighet 2 och 14, RAÄ 30, Dnr 423-2037-2003 och 423-1637-2004. UV Bergslagen, Rapport 2006:4, Särskild arkeologisk undersökning. Värmlands Museum och Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, M. 2007. Arkeologisk undersökning längs två gator i Karlstad – RAÄ 30, Karlstad socken och kommun, Värmlands län. Värmlands Museums rapportserie 2007:44
- Larsson, E. 2019. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fastighet Gäddan 12, Pihlgrensgården, inom RAÄ 30:1. Karlstad socken och kommun, Värmlands län. Värmlands Museums rapportserier 2019:35
- Lund, G., Lundqvist, L, Stibéus, M. & Ångeby, G. 1994. *De arkeologiska undersökningarna i kvarteret Mercurius i Karlstad*. I publikationen Arkeologi i Värmland. Utgivare: Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Värmland och Värmlands Museum. Karlstad.
- Nilsson, H. 1997. De värmländska medeltidsbrev. I Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 64. Uppsala.
- Nygren, C.E. 1934. Karlstads stads historia. Första delen, omfattande tiden 1584–1719. Karlstad.

- Wallbom, B. 2012. Särskild arkeologisk undersökning, kvarteret Björnen 4. RAÄ 30, Karlstad socken och kommun, Värmlands län. VM Rapport 2012:33. Värmlands Museum & Kulturmiljöcentrum.
- Stibéus., M. 1995. Kvarteret Björnen i Karlstad. UV Väst rapport 1995:8.
- Ängeby, G. 1995. 1600–1700-talsarkeologi i kvarteret Björnen i Karlstad. I serien Arkeologi i Värmland. Utgivare: Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen i Värmlands län. Karlstad.

Kartor och övriga källor

Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Värmlands län, Karlstad stad. Planritning över staden 1646. Akt R39-1:2.

Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Värmlands län, Karlstad stad. Stadsplanekarta 1696. Akt R39-1:3.

Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Värmlands län, Karlstad stad. Geometrisk karta 1713. Akt R39 – 1:5.

Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Värmlands län, Karlstad stad. Karta 1770. Akt R39 1:10.

www.karlstad.se/historiskakartor

Kulturmiljöregistret (<https://app.raa.se/open/fornsok/>)

Tekniska och administrativa uppgifter

Värmlands Museums dnr:	23.270.0009
Länsstyrelsens dnr:	431-27-2023
Uppdragsgivare:	Karlstads Kommun
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Utförandetid: fältarbete:	2023-03-20 – 2023-03-22, 2023-04-19
Berörda fornlämningar:	L2007:9898
Fastighet:	Almen 1:9
Län:	Värmland
Landskap:	Värmland
Kommun:	Karlstad
Socken:	Karlstad
Fornlämningsnummer:	L2007:9898
Fornlämningstyp:	Stadslager
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH00
Inmätningssystem:	GNSS med nätverks-RTK
Projektledare:	Johan Richardson
Fältpersonal:	Ellinor Larsson, Johan Richardson, Hans Olsson
Foto (om en annat angivet):	Johan Richardson
Kvalitetssäkring:	Ellinor Larsson
Dokumentationshandlingar	Digitalt dokumentationsmaterial som mätfiler och fotografier samt handskrivna beskrivningar över schakt förvaras i Värmlands Museums arkiv.
Fynd:	Förvaras på Värmlands Museum i väntan på fyndfördelning.
Godkänd av Länsstyrelsen:	2023-08-31

Bilaga 1: Schakttabell

Nr	Storlek	Riktning	Djup	Botten	Kontext	Fynd
1	8x7 m	NNV-SSO	0,5	K4	1–12	1–19, 31–34
2	5,5x1,2 m	N-S	0,4–0,5	Utfyllnad		
3	12,2x3,8 m	N-S	0,5	Steril undergrund & K15	13 - 17	20–30

Bilaga 2: Kontexttabell

Kontext	Schakt	Typ	Beskrivning
1	1	Lager	Gräsmatta och marjordslager, 0,23–0,25 m tj över hela yta i schakt 1.
2	1	Lager	Modernt bärlager, 0,13–0,15 m tj, bestående av ljusbrun grusig sand med inslag av sten och tegelkross/brockor. Tydligast i schakt 1 V delar.
3	1	Lager	Mörkbrunt homogent gruslager, 8,7x1,5 m (NNV-SSO) och 0,05 m tj. Sannolikt en N-S gående grusgång med otydliga gränser åt Ö och V. Fortsätter bortom schaktets begränsning i N och S. Över K4 och under K2
4	1	Lager	Mörkbrunt sandigt siltlager 0,1–0,15 m tj. Utgör en brukad äldre markhorisont. Lagrets djup fastställdes genom undersökning av provgropar. Jordprov insamlat.
5	1	Nedgrävning	Stolphål, 0,4 m diam., inget djupfastställt. I ytan återfinns åtta stenar i ytan, 0,08–0,2 m stora.
6	1	Nedgrävning	Stolphål, 0,6x0,5 m (Ö-V), inget djupfastställt. I ytan återfinns tre stenar, 0,14–0,35 m stora. Centralt i stolphålet är en äldre elledning. Tolkas utgöra en sentida anläggning.
7	1	Syll	Stensyll, 2x0,45 m (Ö-V), bestående av tre huggna stenar, 0,4–0,75 m stora. Cirka 0,4 m N om syllens V del ligger en jordfast sten 0,5x0,22 m st och som troligen ingår i konstruktionen. En sten är synlig i schaktets Ö profilvägg och syllens fortsätter bortom schaktets begränsning i denna riktning. Syllens ligger inte på UG utan K10.
8	1	Lager	Brandlager, 3,2x1,7 m och 0,1 m tj. Kompakt flammigt brandlager bestående av oxiderad lera med högt kolinnehåll. Tolkas utgöra rester efter ett bränt trägolv.
9	1	Nedgrävning	Stenskott stolphål, 0,5 m i diam. och 0,4 m tj. I ö delen är en horisontellt ställd sten 0,19x0,13 m st. Stolphålet snittades, fyllningen bestod av lös mörkbrun matjordsliknande sand/jord, förmultnat trä samt tegelbrockor. Fynden bestod av en räfflad keramikplatta, 1 frag. buteljglas och två spikar. Tolkas utgöra ett sentida anläggning från 1800-talets andra hälft-1900-talets början.
10	PG2 & PG3	Lager	Gråbrunt sandigt homogent silt lager, 0,15 m tj, med enstaka kolfläckar och tegelkross. Otydlig och ojämn botten. Över steril UG och under A8 och A4. Äldre marklager som utgör det äldsta lagret och påträffades på ett djup om 0,6 m. Påträffades i provgrop 2 och 3. Jordprov insamlat.
11	PG3	Lager	Brandlager, 0,03 m tj, bestående av svart sotig sand med högt kolinnehåll. Påträffades i PG 3 och direkt anslutning till den S delen av A7.
12	PG3	Lager	Lager bestående av tidigare UG som utgörs av ljusbrun lucker sand som påträffades i provgrop 3. Syns framförallt som linsar. Uppkastlager i samband med nedgrävning av närliggande syll eller stolphål.
13	3	Gata	Nuvarande gatunivå bestående av handhuggen gatsten.
14	3	Lager	Bärlager bestående av blandat sten/grus innehåll av smågrus till 0,1 m st stenar. Lagret var 0,25–0,3 m tj och utgör bärlager till K13.
15	3	Lager	Mörkbrunt sandigt fet siltlager med kolinslag, 9,6x3,5 (N-S) och 0,1–0,12 m dj. Lagret fortsätter bortom schaktets begränsning i V, Ö och S riktning. Lagret har en ojämn botten och utgör ett äldre marklager. Påträffades på ett djup om 0,45–0,5 m under dagens marknivå. Jordprov insamlat.

16	PG6	Lager	Gråbrunt siltigt kompakt sandlager som var 0,15 m tj och förekom i provgrop 6. I lagret förekom enstaka 0,1–0,2 m st rundade stenar som är del av förstörd kullerstensyta. Lagret utgör troligen en hårdgjord yta i form av exempelvis en väg/gång.
17	PG 6	Störhål	Störhål, 0,6 m diam. och 0,2 m dj. Framträder som en mörkbrun färgning mot den sterila ljusbruna undergrunden.

Bilaga 3: Fyndtabell

Fyndnr	Sakord	Typ	Material	Kontext	Schakt	Del	Antal	Antal fragment	Övrigt
1	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K4		1	1	1	
2	Tegel	Taktegel	Lera	PG 1		1	1	1	Gallrad
3	Djurben		Organiskt	PG 1		1	1	1	Gallrad
4	Glas	Butelj	Glas	PG 1		1	1	1	Gallrad
5	Järnspek		Järn	PG 1		1	1	1	Gallrad
6	Slagg		Slagg	PG 1		1	4	4	Gallrad
7	Kritpipa		Lera	Intill K7		1	1 Huvud, 1 sk	2	
8	Keramik	Yngre rödgods	Lera	Intill K7		1	1	1	
9	Porslin		Lera	K8		1	1	1	6
10	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K8		1	1	1	
11	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K8		1	1	1	11
12	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K8		1	1	1	
13	Kritpipa		Lera	K4		1	Skaft	1	1
14	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K4		1		3	3
15	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K4		1		1	1
16	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K4		1		1	1
17	Kritpipa		Lera	Intill K7		1	Skaft	1	1
18	Kritpipa		Lera	K4		1	Skaft	1	1
19	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K4		1		1	1
20	Keramik	Yngre rödgods	Lera	K15	3 PG 6			1	1
21	Kripipa		Lera	K15	3 PG 4		Skaft	4	4
22	keramik	Yngre rödgods	Lera	K15	3 PG 4			1	2
23	Glas	Plan	Glas	K15	3 PG 4			1	2 Gallrad
24	Spik	Järnspek	Järn	K15	3 PG 4			1	1 Gallrad
25	Djurben		Organiskt	K16	3 PG 6		Tand (Ko)	1	1 Gallrad
26	Spik	Järnspek	Järn	K16	3 PG 6			3	3 Gallrade
27	Keramik?	Yngre rödgods	Lera	K16	3 PG 6			1	1 Gallrad
28	Glas	Butelj	Glas	K16	3 PG 6		Buk	1	1 Gallrad
29	Ben	Bränt ben	Organiskt	K16	3 PG 6			1	1 Gallrad
30	Glas	Glasstav	Glas	K16	3 PG 6			1	1 Gallrad
31	Keramik	Flintgods		K8		1		1	1
32	Keramik	Fajans? Flintgods		Intill K7		1		2	3
33	Keramik	Flintgods		K4		1		1	1
34	Keramik	Flintgods		K4		1		1	1

Bilaga 4: Makrofossilanalys

ARKEOBOTANISK ANALYS

Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Rapport 2023:3

Beställare: Värmlands Museum. Plats: L2007:9898

Inledning

Den arkeobotaniska analysen omfattar två jordprover som togs i samband med en arkeologisk undersökning i kvarteret Almen i Karlstad. Denna del av Karlstad ingår i stadslagret L2007:9898, det historiska stadslagret.

I provet hittades även muslortar.

Inslaget av nate bland ängsväxterna tyder på att man förutom våtängar även använde vattenväxande arter till foder.

K15 Yta 2 - äldsta marklagret

Metod

Proverna preparerades genom vätsiktning där det minsta sålet hade en maskvidd av 0,2 millimeter. Identifieringen gjordes med hjälp av mikroskop med 4 till 600 gångers förstoring samt referenslitteratur och referenssamling (Berggren 1969, 1981; Jacomet 2006; Plant atlas; Schweingruber 1978, 1990; www.woodanatomy.ch).

Provet innehöll oförkollnade trärester från tall och gran samt gott om träkol från tall.

Figur 2. Artlista
(+) ringa förekomst, + enstaka bitar, ++ god förekomst, +++ riklig

	Prov-nr	K 10	K15
Insläpplade	Äpple	2	
	Körbär	2	
	Hallon	73	
	Hasselöt	2	
Ängsgräs	Svinnmåla	119	
	Dån	3	
	Våtarv	8	
	Trampört	6	
	Penningört	2	
	Brännässia	7	
	Ängs- och vatten- växter	Brunskära	3
Smörblomma		6	
Tiggarranunkel		12	
Brunört		1	
Fingerört		1	
Nate		3	
Träkol	Ek	+	
	Tall	+	
	Gran	++	+++
	Halm	++	
Fiskben	++		
Insekter	+++		

Resultat

K10 P2 P62 Yta 1 - äldre marklager

Provet bestod av organiskt material med lite olika härkomst. Äpple, hallon och körsbär indikerar att lagret innehöll latrin. Ängsväxter, vattenväxter, ogräs, mindre bitar av halm och insektsrester visar att provet även innehöll gödsel. Man kan tänka sig golvmaterial från stall eller fåhus. I provet fanns även oförkollnade trärester från gran och tall samt träkol från ek och tall.

Figur 1. Innehållet i K10.

MORK, E. 1946. *Vedanatomi*.

Referenser

Litteratur

- BERGGREN, G. 1969. *Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species with morphological descriptions*. Part 2: Cyperaceae. Swedish natural Science Research Council, Stockholm.
- BERGGREN, G. 1981. *Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species with morphological descriptions*. Part 3: Salicaceae–Cruciferae. Swedish Museum of natural History, Stockholm.
- JACOMET, S. 2006. Identification of cereal remains from archaeological sites. Archaeobotany Lab, IPAS, Basel University. Opublicerat kompendium.
- SCHWEINGRUBER, F. H. 1978. *Microscopic Wood Anatomy*. Structural variability of stems and twigs in recent and subfossil woods from Central Europe. Zug, Switzerland.
- SCHWEINGRUBER, F. H. 1990. *Anatomy of European woods*. Paul Haupt förlag, Bern, Stuttgart, Wien.

Digitala källor

DIGITAL PLANT ATLAS
University of Groningen
Deutsches Archäologisches Institut
<https://www.plantatlas.eu>

Bilaga 5: Keramikanalys

Keramik från kv. Almen, Karlstad

Torbjörn Brorsson, Keramiska Studier

Keramik

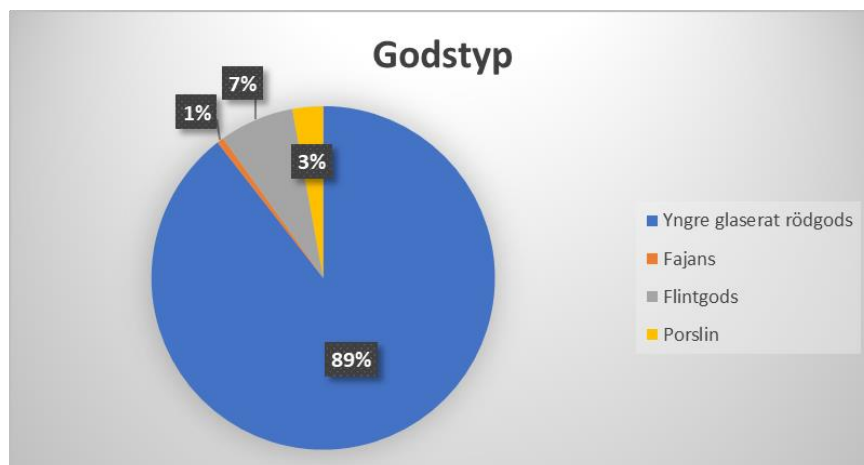
Den totala mängden keramik från undersökningen i kv. Almen utgjordes av 36 keramikskärvor och dess vikt uppgick till 1313 gram (Tab. Keramik1). Keramiken har daterats från mitten av 1700-talet fram till mitten av 1800-talet och huvuddelen av materialet förefaller vara deponerat kring sekelskiftet 1700/1800. Materialet utgörs av en stor mängd lokalproducerad keramik medan andelen importerade kärl var relativt få.

Godstyp	Antal skärvor	Vikt (g)
Yngre glaserat rödgods	24	280
Fajans	1	2
Flintgods	5	22
Porslin	6	9
	36	313

Tabell Keramik1. Sammansättning av keramik från Kv. Almen i Karlstad.

Registrering och definitioner

Registreringen har utförts i MS Excel och keramiken har fördelats på 19 fyndposter. Fyndmaterialet har relaterats till kontext och vid registreringen av keramiken har materialet uppdelats i olika godstyper och käriltyper. Med godstyp avses den arkeologiska benämningen på kärl med en specifik godssammansättning, dekor, glasyr eller bränning. Några exempel är yngre glaserat rödgods och stengods. Vid registreringsarbetet av keramiken har vidare olika käriltyper separerats och antecknats. Exempel på dessa typer är krus, fat, trebensgrytor, krukor samt odefinierade kärl. Eventuella anmärkningar som exempelvis datumstämplar och kärlfunktion har noterats.

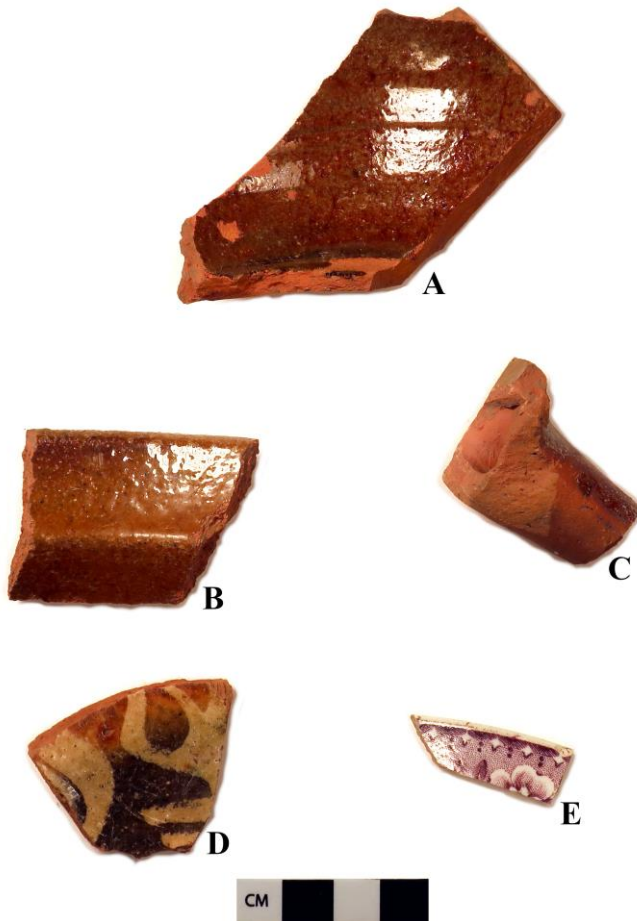

Figur keramik1. Fördelning av keramiken från kv. Almen, baserad på dess vikt.

Yngre glaserat rödgods

På kv. Almen var det yngre glaserade rödgodset den enskilt största fyndgruppen med fynd av 24 skärvor (Fig. keramik1). Godstypen kännetecknas av en rödbrännande lera i olika nyanser som glaserats med en oftast klar (genomskinlig) blyglasyr på kärlväggens insida. Man kunde även lägga på en vitbrännande lera, en så kallad engobe och därmed skapa fler färger och därmed olika dekorer. Den vitbrännande leran med en klar glasyr gjorde att man fick en gul färg, medan den klara glasyr på en rödbrännande lera gjorde kärlytan brun.

Det yngre rödgodset från kv. Almen har fördelats på fyra olika typer av kärl. Utifrån antalet skärvor fanns det betydligt fler krukor och trebensgrytor än fat och skålar, vilket innebär att det fanns ett mindre antal av bordskärl än kärl som användes för tillagning eller förvaring. Samtliga 24 skärvor i yngre glaserat rödgodset har tillhört kärl som sannolikt haft en sydiskandinavisk proveniens, och merparten är troligtvis lokalt tillverkat i eller i närheten av Karlstad.

Figur keramik2. Exempel på keramik från kv. Almen. A) F11. B) F1. C) F14. D) F22. E) F31.

Trebensgrytor förekommer generellt i Skandinavien under perioden 1400 till 1750 och det är främst rörskaftens utformning som är daterande, och ett sådant har påträffats på kv. Almen (F14) (Fig. keramik2C). Dock var rörskaftet inte intakt och det kan enbart dateras inom perioden 1400 till 1750. Det fanns ytterligare skärvor från trebensgrytor och troligtvis är merparten från mitten eller möjligtvis från andra hälften av 1700-talet. Flera skärvor framkom bland annat i kontext 4. Krukor i yngre glaserat rödgodset uppträder generellt i Skandinavien från 1700-talet och de var mycket vanliga under 1700- och 1800-talen (Lindqvist 1981:103 f). Till skillnad från trebensgrytorna hade krukorna en flat botten (Fig. keramik2A) och de saknade rörskaft medan de istället hade två hänklar på vardera sidan om mynningen. Det kan noteras att trebensgrytor och krukor hade likartade mynningspartier, vilket försvårar identifieringen av respektive käriltyper.

Fem skärvor av det yngre glaserade rödgodset utgjordes av fat eller skålar, och skillnaden på dessa två käriltyper är att faten var relativt låga medan skålarna hade en något högre kärprofil med en mindre mynningsdiameter. Både skålen och fatet hade en viktig betydelse på middagsbordet, som måltidsgästerna samlades kring och därför hade oftast faten och skålarna dekorativa mönster (Fig. keramik2D). Fat av yngre glaserat rödgodset uppträder i Skandinavien från andra hälften av 1500-talet, men både faten och skålarna på kv. Almen har daterats inom perioden 1700 till 1850.

Fajans

Fajans är benämningen på ett lergods som är täckt med en ljus ogenomskinlig glasyr. Under slutet av 1600-talet blev fajans vanligt i Skandinavien är då var det främst de holländska Delft-produktionen som dominerade. Syftet med keramiken, med det ljusa godset, tennglasyren och fantasifulla mönster, var att efterlikna porslin. Fajans var billigare än porslin och kom under 1700-talet att produceras i stor omfattning, och i Sverige tillverkades kärl av fajans från 1726 i Rörstrands fabriker utanför Stockholm (Nyström & Brunius 2007:171).

På kv. Almen har det påträffats en fajansskärva (F32), och den framkom i kontext 7. Skärvan har daterats till perioden 1750–1850 och den saknade dekor och i övrigt inte kunnat bestämmas till vare sig kärlyp eller produktion.

Flintgods

Från och med mitten av 1700-talet började man i England att producera flintgods och även detta producerade för att efterlikna porslinet. En avgörande skillnad mellan flintgods och porslin är att flintgodset är betydligt mjukare och lerorna tål inte lika höga temperaturer som porslinslerorna. I Sverige blev flintgodset på kort tid dominerande med bland annat fabriker som Marieberg, Rörstrand och Gustavsberg. Den äldsta produktionen av flintgods i Sverige påbörjades år 1770 av Rörstrand, och då började man också att använda sig av tryckta mönster (Nyström & Brunius 2007:176).

På kv. Almen har det sammanlagt påträffats fem flintgodsskärvor med en vikt av 22 g. De olika kärlyperna som varit möjliga att identifiera är fat och skål. En av skärvorna (F31) (Fig. 2E) till ett fat hade en violett färg med blomdekor och fatet har sannolikt tillverkats vid Gustavsberg mellan 1830 och 1850. Skärvan framkom i kontext 8.

Porslin

Vid undersökningen framkom sex skärvor av porslin (F9), och samtliga påträffades i kontext 8. Porslin kom ursprungligen från Kina men började tillverkas i Europa i början av 1700-talet i Meissen i nuvarande östra Tyskland. I Sverige blev Marieberg utanför Stockholm den första platsen där man tillverkade porslin och fabriken anlades där år 1758 (Aldridge 1970:130).

Skärvorna från kv. Almen har tillhört en skål och denna var tillverkad i benporslin. Detta var en typ av porslin som utvecklades i slutet av 1700-talet och det består, förutom av kaolin och fältspat, av upp till 50 % benaska från brända djurben.

Sammanfattning om keramiken

Keramiken från kv. Almen speglar sannolikt ett hem från framför allt sekelskiftet 1700/1800. En betydande majoritet av keramiken var från inhemska produktioner, vilket tyder på att inventariet representerar medelklassen i Karlstad. Det fanns en högre andel hushållskärl än bordskärl, vilket bekräftar denna hypotes.

Den äldsta keramiken på undersökningsytan kan dateras från mitten av 1700-talet och majoriteten av dessa skärvor framkom i kontext 4. I denna kontext framkom även flintgods och det är möjligt att materialet i kontexten framför allt är från andra hälften av århundradet. Keramiken från undersökningen sträcker sig i tid fram till omkring 1850 och det är huvudsakligen i kontext 8, där det fanns flintgods från Gustavsberg, benporslin samt yngre glaserat rödgods i form av en kruka och skålar.

Litteratur

Aldridge, E. 1970. *Porslin*. Forum AB. Stockholm

Lindqvist, G. 1981. *Krukor och fat. Svenskt krukmakeri under 400 år*. Liberförlag. Stockholm

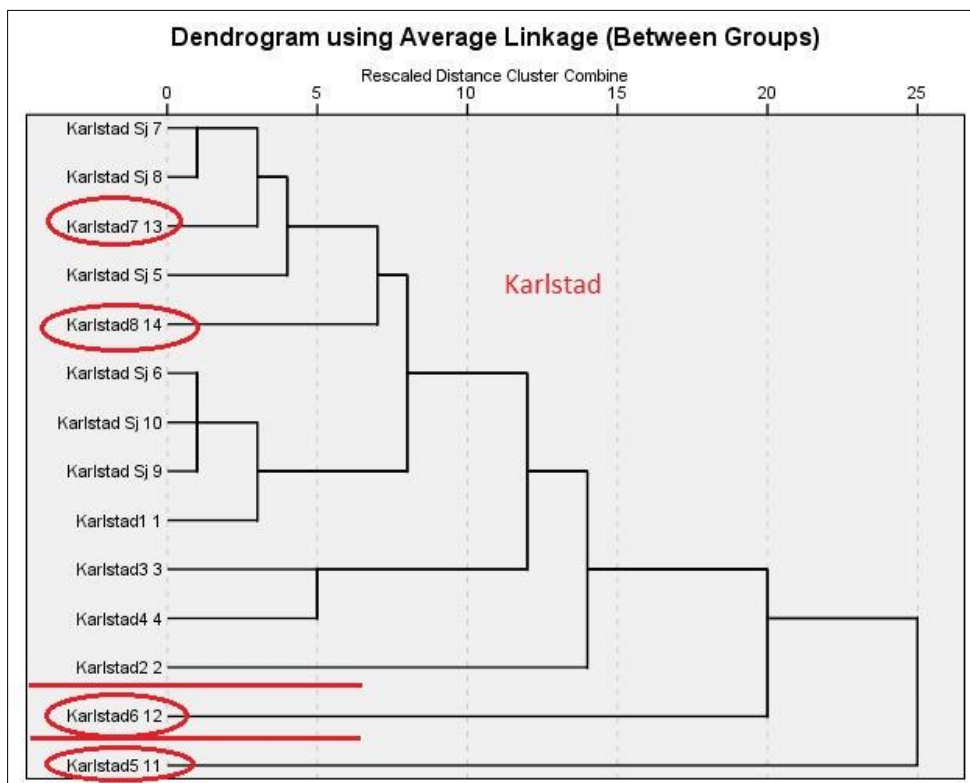
Nyström, B. & Brunius, J. 2007. *Rörstrand 280 år med fajans, flintgods, porslin & stengods*. ICA Bokförlag. Västerås

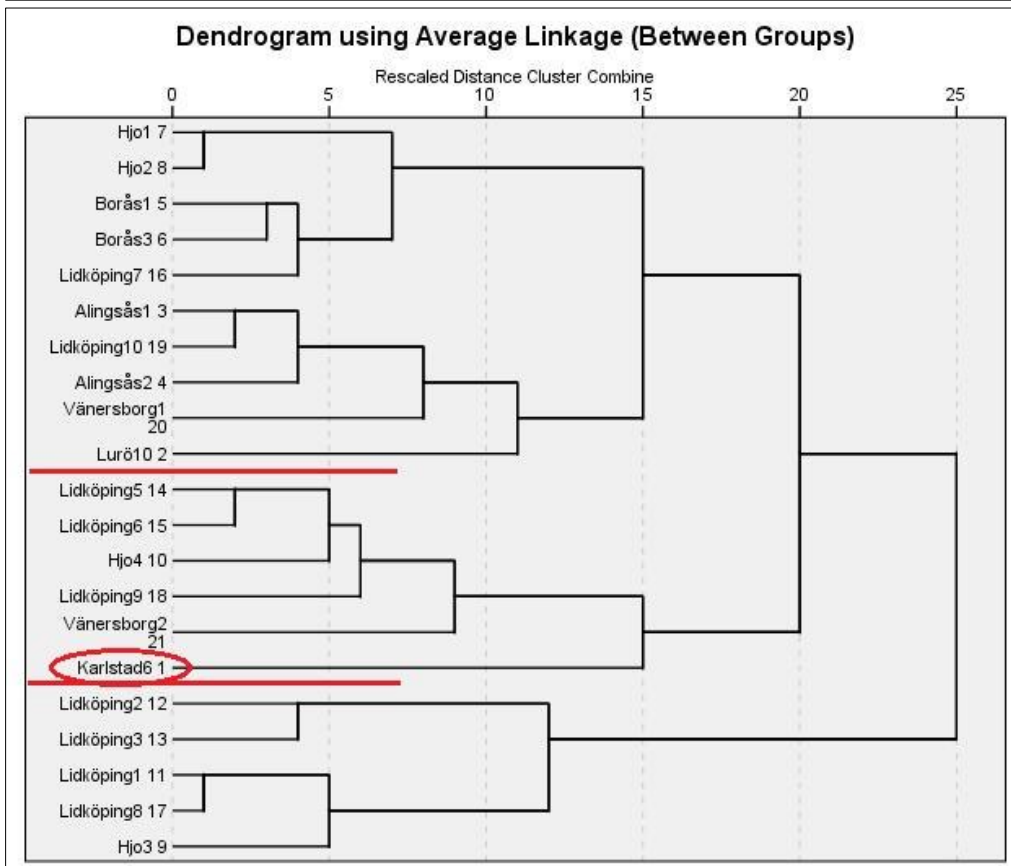
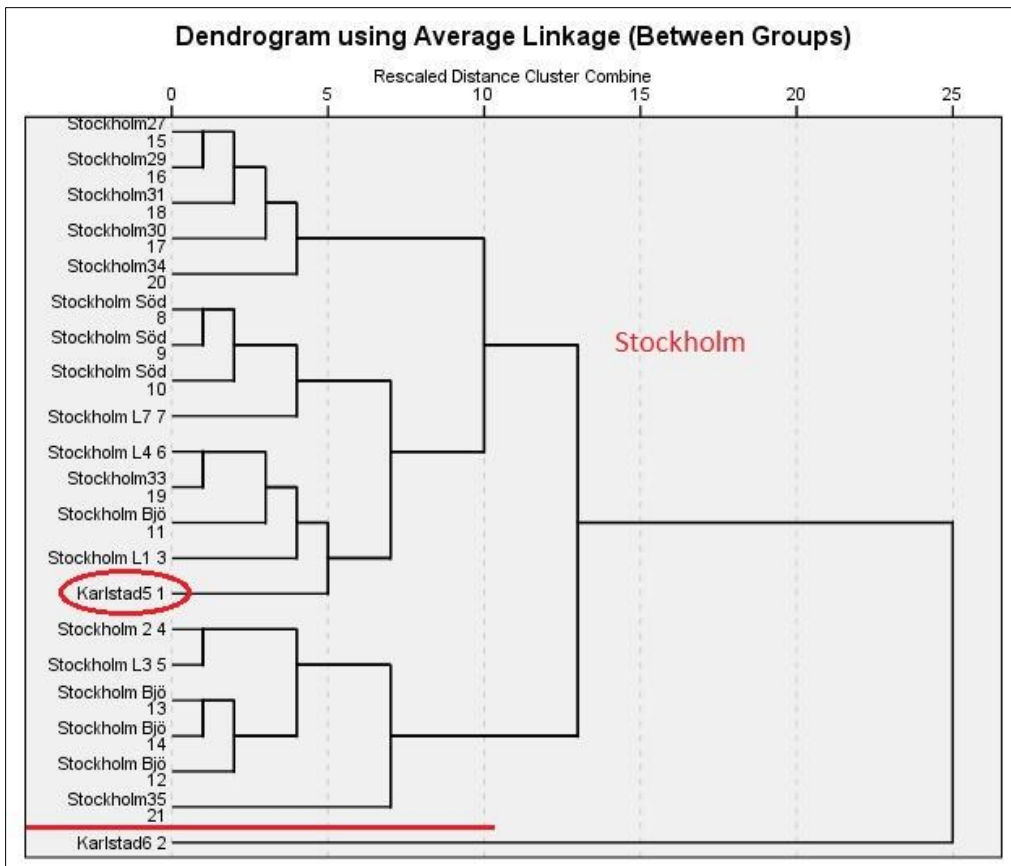
Bilaga 6: ICP Analys

Prov	Fyndnr.	Kontext	Kärl
Karlstad5	11	8	Kruka
Karlstad6	1	Provgrop 1	Trefotsgryta
Karlstad7	14	4	Trefotsgryta
Karlstad8	22	15	Fat

Prov	Al	Ca	Ce	Co	Cr	Ga	La	Mg	Mn	Na	Sr	V
	%	%	ppm	ppm	ppm	ppm	ppm	%	ppm	%	ppm	ppm
Karlstad5	9	1,12	126,5	16,1	72	26,4	66,5	1,42	576	1,19	159,5	98
Karlstad6	8,96	0,73	70,9	14,9	46	22,2	32,6	1,22	720	1,36	141,5	65
Karlstad7	8,39	0,99	115,5	15	45	22,7	58	1,16	1005	1,58	169,5	64
Karlstad8	7,17	0,96	104	16,2	43	21,6	46,7	1,04	910	1,65	152,5	70

Prov	Fyndnr.	Kontext	Kärl	Proveniens
Karlstad5	11	8	Kruka	Stockholm
Karlstad6	1	Provgrop 1	Trebensgryta	S om Vänern
Karlstad7	14	4	Trebensgryta	Karlstad
Karlstad8	22	15	Fat	Karlstad

Bilaga 7 Kritpipsanalys

Kritpipsanalys för Johan Richardson, Värmlands museum Schaktningsövervakning, Kv. Almen, Karlstad

Inledning

Föreliggande rapport är resultatet av en okulär besiktningsanalys och specialiserad registrering av det kritpipsmaterial som tillvaratagits under schaktningsövervakning i Kv. Almen i Karlstad.

Kritpipor är vanligt förekommande fynd vid arkeologiska undersökningar av eftermedeltida fornlämningar i Sverige. Då piporna är tillverkade av bränd lera klarar de, liksom övriga keramikfragment, relativt tuffa depositionsförhållanden. Kritpipor betraktas även som en av de första så kallade "slit-och-slängvarorna" eller engångsartiklarna på grund av att de var billiga att ersätta då de gick sönder. Vidare var det vanligt att kritpipstillverkare dekorerade sina pipor och/eller märkte dem med sina mästartecken eller initialer som kan kopplas till historiskt källmaterial i form av mästar- eller privilegiebrev. Dessa egenskaper i kombination med regelbundna stilförändringar har möjliggjort framtagandet av typologier och kataloger över märken, vilka används vid dateringar och ursprungsbestämningar för pipor som tillvaratas vid arkeologiska utgrävningar.

Målsättning

Målsättningen för analysen av kritpipsmaterialet kretsar kring frågeställningar främst rörande kritpipornas tillverkningsdatum men även spår av produktionskvalitet samt spår av användning har registrerats för varje enskilt fragment.

Metod

Metoden som tillämpats har anpassats efter målsättningen. Således har initialt fokus legat på att identifiera daterbara fragment och att datera och ursprungsbestämma desamma för att bilda en uppfattning om materialets kronologiska omfattning. Ursprungsbestämningar och dateringar är genomförda genom internationellt vedertagen komparativ deduktiv metod i den utsträckning detta varit möjligt. Typologier som normalt tillämpas för deduktiv datering och ursprungsbestämning baserat på morfologi är Atkinsons och Oswalds Londontypologi (1969), Watkins Hulltypologi (1979), Lawrences Yorkshiretypologi (1979), Ducos bastypologi för nederländska pipor (1987) samt modifieringar av denna föreslagna av Konijnendijk (u.å.). För pipor sannolikt tillverkade i Sverige har primärt Åkerhagens publikationer, främst *Den svenska kritpipan [...]* och medföljande digitala databaser (2012) konsulterats med vissa revisioner baserade på nyligen påträffad information om produktionsstart för svenska tillverkare (Bergman Carter, opublicerat).

Mätningar av pipornas rökkanal är en omtvistad och en i Sverige generellt olämplig metod för att bestämma tillverkningsdatum för pipor. Dock är en generell tendens att rökkanalernas diameter minskar från cirka 1600 till 1700-talets mitt. Mätningar av rökkanalernas diameter kan ses som högst indikativa och ungefärliga, och de är inte att betrakta som exakta dateringar. Faktum är att skafftfragment från såväl England som Nederländerna uppvisar variation i rökkanalernas diameter från 1600-talet fram till 1900-talet. Ett annat relativt daterande kännetecken för pipor från Nederländerna är en markant ökad skafftjocklek mellan cirka 1660 och 1680 som ett resultat av en begränsad tillgång till högkvalitativ plastisk engelsk lera (Åkerhagen 2012, s. 78).

Baserat på kunskap om tillverkningsmetoder från de huvudsakliga produktionsländerna för pipor i det svenska arkeologiska materialet, Nederländerna, England och Sverige, samt prisinformation från bevarade priskuranter är det även möjligt att genom närstudier av pipornas finish, morfologi, dekor och ytbehandling nå slutsatser kring relativa prisklasser. Resultat från en sådan analys kan ge relativa indikationer på vad rökare under 16- och 1700-talen betalade för sina pipor. Metoden innebär en okulär besiktning av ytbehandling, mynningsfinish, eventuella tillverkarmärken, dekorativa attribut som millning och skaftdekor, skaftens relativa raket samt cirkulära omkrets. Den relativa

kvalitetsindelningen i föreliggande analys är tredelad till kategorierna *låg, hög, samt väldigt hög* och bygger dels på tidigare forskning från England (Higgins & Davey 2004) och Nederländerna (van Oostveen-Bonnema & van Oostveen Bonnema 2001; Duco 1981), dels på iakttagelser från redogörelser av den svenska kritpipstillverkningen och komparativa studier av prisklasser och pipor tillverkade i Sverige under 1700-talet (Bergman Carter, i förberedelse).

Utöver produktionskvalitet är det även möjligt att få indikationer på rökarens förhållning till sina pipor genom att identifiera spår av användning på pipfragment. Bland de tydligaste spåren av användning kan nämnas bitmärken på skaft som uppkommit då rökare hållit sina pipor mellan tänderna snarare än i handen. Detta sätt att röka förknippas oftast med rökare som befann sig lägre i den socioekonomiska skalan (Arcini 2006; Bergman Carter 2013; Kvaal & Derry 1996). Pipor som röks under längre perioder är indikativa för rökare som av olika anledningar fortsatt använda sina pipor under en längre tid och kan tolkas som bevis för att kritpipor inte alltid varit så kallade "slit-och-slängvaror". Detta är ofta synligt antingen genom avlagringar av förkolnad tobak på insidan av huvuden eller genom så kallad tobaks- eller pipolja som trängt igenom den porösa leran till pipans yttre, ofta synligt som brunråa fläckar eller fält vid huvudens botten. Anledningar till att en pipa varit i bruk under längre tid kan variera, men knyts generellt till rökare som inte hade råd att ofta köpa nya pipor, framför allt på platser där tillgången till nya pipor kan antas ha varit god baserad på geografisk närhet till stapelstäder och marknadsplatser. Även spår av lagningar eller modifieringar är ibland iakttagbara på pipfragment. Lagningar och modifieringar kan ta sig uttryck som spår av täljning av både skaft och huvuden och tolkas som bevis på hur rökare kunde förlänga en pipas "livslängd" genom lagningar. Även om undantag finns kopplas modifieringar av detta slag generellt till rökare med låg socioekonomisk status (Olsson 2004, s. 177ff).

En hypotes som för närvarande undersöks i ett antal kritpipsmaterial från undersökningar runt om i Sverige är huruvida vilka delar av piporna som finns representerade i olika fyndmaterial kan ha relevans för tolkningar av konsumtionsbeteenden som potentiellt kan knytas till socioekonomiska förhållanden. Under 1700-talet såldes i Sverige intakta pipor som tillhörde den reguljära tillverkningen för ett högre pris än pipor som gått sönder under tillverkning eller transport. Sannolikt gäller detta även för importerade pipor under delar av 1600-talet. För att få indikationer på om intakta pipor eller pipor med avbrutna skaft, under 1700-talet kallade stumpar, vrak eller pipnubbar föredragits på platsen har varje fragment registrerats baserat på vilken del av en intakt pipa de en gång utgjort. Hypotesen är att en förekomst av både huvuden och munstycken kan indikera att dyrare hela pipor varit en del av konsumtionen medan en högre andel huvuden än munstycken potentiellt kan tolkas som att billigare stumpar utgjort en del av konsumtionen.

Fragmenten har registrerats individuellt med en för kritpipor specialiserad registreringsmetod som även är relaterbar i GIS. Då jag inte haft tillgång till eventuell geodatabas kommer resultat endast att presenteras i anslutning till fotografi(er) av fragmenten. Resultat rörande dateringar och ursprung för enskilda fragment presenteras även i en bifogad tabell samt i löpande text under ovan nämnda rubriker. Referenslistan avser både de källhänvisningar som förekommer i denna text och de källhänvisningar som förekommer i tabellen.

Materialet

Analysen omfattar nio (9) fragment, varav ett (F7:1) är ett huvud, ett (F21:1) är ett skaftfragment med instämplad dekor, ett (F17) är ett skaftfragment med spår av bitmärken, och resterade (F7:2; F13; F18; F21:2-4) är skaftfragment med eller utan spår av polering. Inga munstyckesfragment förekommer.

Resultat

Dateringar, ursprung, produktionskvalitet, spår av användning

Endast huvudet (F7:1, fig. 1-5) och det dekorerade skaftfragmentet (F21:1, fig. 6) kan dateras med hög eller relativt hög snävhet.

F7

Huvudet kommer från en svensk pipa tillverkad efter engelsk förebild (Londontyp 25, datering ca. 1700-1770; Oswald och Atkinson 1969). Huvudet uppvisar tydliga spår av att ha polerats med agatsten eller flinta. Vid pipfabriken i Alingsås polerades endast de längre, dyrare piporna. Framsidesdekoren "Tre kronor" med initialerna "FR" indikerar att pipan tillverkats mellan fabriken öppnande år 1738 och Fredrik I:s död år 1751. Huvudets insida visar att den rökts sparsamt.

Fig. 1-5. F17:1. Polerat piphuvud med instämplad framsidesdekor: "Tre kronor" över initialerna "FR" för *Fredericus Rex* i cirkel. Bimärke/klackmärkning: "krönt J/krönt A" i gjuten relief. Tillverkat i Alingsås vid pipfabriken i Nohaga tillhörande Jonas Alström/Alströmer mellan 1738 och 1751.

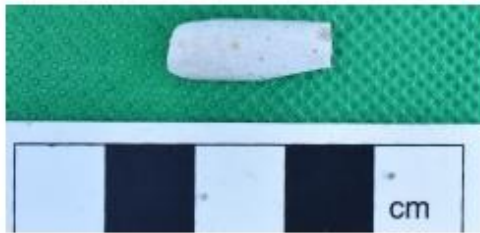

Fig. 6. F7:2. Polerat, odaterbart skaffragment.

F13

Fig. 7. F13. Odaterbart skaffragment. Låg produktionskvalitet

F17

Fragmentet uppvisar grunda bitmärken. Då båda ändar av fragmentet uppvisar brottytor är detta inte ett munstycke utan ett "improviserat" munstycke på en avbruten pipa. Spår av agatpolering indikerar att pipan tillhört det dyrare prissegmentet och att det eventuellt tillverkats i Nederländerna.

Fig.8. F17. Polerat skaffragment med bitmärken.

F18

Polerat skaffragment av hög produktionskvalitet. Sannolikt tillverkad i Nederländerna.

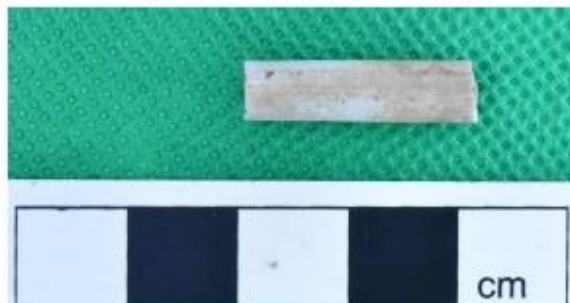

Fig. 9. F18. Skaffragment med tydliga spår av agatpolering.

F21:1

Den polerade och dekorerade skaffbiten har s.k. milning och ögonband, en dekor som förekommer som "tyngdpunktsdekor" på pipor tillverkade i Nederländerna mellan ca. 1690-tal och 1890-tal (Duco 1987, s. 144). Skaffets tjocklek indikerar att pipan tillverkats mellan ca. 1690 och 1750. Tyngdpunktsdekor placerades på den del av pipans skaff som rökare förväntades hålla i under rökning.

Fig. 10. F21:1. Skaffragment med tyngdpunktsdekor som kan kopplas till Nederländerna. Datering 1695-1895 (1690-1750).

Fig. 11. F21:2. Skafffragment som inte polerats. Låg produktionskvalitet.

Fig. 12. F21:3 & 4. Två lätt polerade skaffbitar. Ej säkert daterbara.

/Robert Bergman Carter

Avdelningen för Historisk arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet

27 jul -2023

Referenser

I tryck

Arcini, C. 2006. Offer för pest, svält och tobak. I: Arcini, C., Jacobsson, B. & Persson, B. E. B. *Pestbacken*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Atkinson, D, Oswald, A. 1969. London Clay Tobacco Pipes. *Journal of British Archaeological Association*. Third Series. XXXII. s. 171-227.

Duco, D.H 1981. The Clay Tobacco Pipe in Seventeenth Century Netherlands. I: Davey, P. (red.). *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe IV. Europe II*. Oxford.

Duco, D.H. 1987. *De Nederlandse Kleipijp. Handboek voor Dateren en Determineren*. Leiden: Stichting Pijpenkabinet

Higgins, D. A. & Davey, P J. 2004. Appendix 4: Draft guidelines for using the clay tobacco pipe record sheets. In White, S.D. *The Dynamics of Regionalisation and Trade: Yorkshire Clay Tobacco Pipes c1600-1800*, The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe, XVIII, British Archaeological Reports (British Series 374).

Kvaal, S.I. & Derry, T.K. 1996. Tell-tale teeth: abrasions from the traditional clay tobacco pipe. *Endeavour* 20:1. Oxford: Pergamon Press.

Lawrence, S., (1979) York Pipes and their Makers. I: P. Davey (red.) *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe*, I, British Archaeological Reports (British Series 63).

Olsson, L. 2004. Kritpipor från nordbohusländska gårdar. I: Lindman, Gundela (red.). *Gårdar från förr: nordbohuslänsk bebyggelsehistoria utifrån arkeologiska undersökningar av tre medeltida gårdar*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Oostveen-Bonnema, J. van, Oostveen-Bonnema, A. van. 2001. Kleipijpen – Een statistische analyse. *Westerheem: tijdschrift voor de Nederlandse archeologie*. 1:50.

Watkins, G., (1979) Hull Pipes: A Typology. I: P. Davey (red.). *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe*, I, British Archaeological Reports (British Series 63).

Åkerhagen, A. 2012. *Den svenska kritpipan: pipor, tillverkare och fynd*. Stockholm: Tobaks- och tändsticksmuseum.

Digitalt

Bergman Carter, R. 2013. *Vem rökte alla dessa pipor? – en historisk-arkeologisk studie av kritpipor och rökning i 1600- och 1700-talens Sverige med genus- och intersektionalitetsperspektiv*. Kandidatuppsats. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Tillgänglig via:
<https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=4227606&fileId=4249296> Senast besökt 27-07-2023.

Konijnendijk. uå. <https://www.kleipijpen.nl/vormen-van-de-kop/> . Senast besökt: 27-07-2023.

Opublicerat

Bergman Carter, R. Kommande doktorsavhandling vid Lunds universitet.

VÄRMLANDS
MUSEUM